

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ, РЕЛІГІЙ ТА ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ОДЕСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

ПІВДЕННИЙ РОЗПИС НА УЖИТКОВИХ РЕЧАХ

Одеса - 2018

З давніх давен людям властиве прагнення до художнього оздоблення житла, одягу, предметів домашнього вжитку. Цей потяг до краси лежить в основі всіх видів народного мистецтва.

Краса істинних українських народних мистецьких виробів полягає в тім, що кожен вид ужиткових речей має свій стиль узорів, який сформувався як і з самої техніки виготовлення виробу, так і з гармонії між формою поверхні предмету, матеріалом, з якого він зроблений та з оточенням, для котрого предмет призначений.

Відомо, що в основі орнаменталізації від початку лежить не тільки естетичний принцип, котрий, привів до розвитку естетичного смаку населення і надзвичайно високо розвинув мистецький хист нашого народу, як це видно не тільки з прикладів оздоблення сільських хат, а й оздобу одягу, побутових речей, а навіть таких, як вози і сани, а й символічний, обереговий.

Пантеїстичний характер української язичницької релігії, з вірою в магічну силу певних символів божеств, змушував зображувати ці символи на стінах хати, на побутових речах, тощо.

Напевно, традиція розмальовування хат походить від настінного малювання в храмах та мальованого церковного начиння.

Особливого розквіту набуло малювання в побуті за часів козацької доби. Розмальовані хати, що збереглися, найчастіше належать козацьким родинам. Часто розмальованими в козацькій хаті були не тільки стіни, лутки вікон, сволюки, але й двері, ліжка, лави. На дверях, стінах, меблях траплялися й сюжетні картинки.

Втілення в життя як самостійного станкового розпису, так і утилітарного його застосування в оформленні сучасного інтер'єру з особливим місцевим колоритом, має реальну перспективу широкого розвитку. Чудово виглядає такий декор і в екстер'єрі, і на окремих предметах побутового вжитку.

Існує думка, що давніше українські селянки свою любов до барвистості виявляли у візерунках килимів, квітчастих тканих кроснах, вишитих сорочках, розмальованих писанках, у посуді тощо. А пізніше, коли ця творчість почала вимирати, жінки стали любов ту проектувати на розмальовування хат. Простір, хати оздоблювався вишиваними рушниками – над вікнами, понад дверима, на покуті над образами. Композиційно ці мальованки імітують орнаменти, що зображені або зіткані на рушнику (частіше за все це пізні мотиви – кінця XIX і початку XX століття). Стіни над ліжком, де висіли кольорові ткані килими.

Мальована рублена хата, скриня, колиска були звичними предметами селянського побуту ще на початку XX століття. Ікони та картини, мальовані на дереві, побутували й довше, подекуди до нашого часу. З давніх давен людям властиве прагнення до художнього оздоблення житла, одягу, предметів домашнього вжитку. Цей потяг до краси лежить в основі всіх видів народного мистецтва.

Розписувалися стіни, комини печей, фризи над вікнами та на сволюках, на простінках між вікнами, над ліжками та навіть у сні. Знадвору прикрашалися розписом стіни хати і ворота.

Вивчаючи розписи території нинішньої Одещини можна відмітити, що обов'язковим і найголовнішим їх елементом є декор комина печі. За традицією в усіх областях України піч ставиться проти першого від входних дверей вікна. Таке правило продиктовано суто практичними міркуваннями: світло з вікна повинно добре освітлювати піч, біля якої господиня порастється від самого ранку. Отже комин і є тим найбільш примітним місцем у хаті, на якому у всяку пору дня видно намальовані узори.

Місце, на якому робився розпис, у значній мірі визначало характер малюнка. Наприклад, розпис на комині найчастіше складався з великої квітки у вазоні або ж букета квітів, що komponувався у фігурне «дзеркало» комина.

Орнаментация української селянської хати не є випадкова або індивідуалістична, а навпаки, вона до певної міри загальна і традиційна. Традиції оздоб хати сягають дуже глибокої давнини. Одна частина оздоб зв'язана з самою конструкцією хати, друга частина незалежна від конструкції. До оздоб зв'язаних з конструкцією хати відносяться сволюки, що піддержують стелю; вони часто бувають гарно оздоблені різьбою; потім обрамування вікон в середині і особливо знадвору, одвірки дверей, піч, звичайно вариста, яка завжди вироблена так, щоб своєю формою, контурами стояла в гармонійному зв'язку з основними лініями світлиці і їх ритмічно доповнювала. Піч дуже часто розмальовували по білій глині барвистими орнаментами рослинного характеру, зробленими водними фарбами. До орнаментации, ритмічно зв'язаної з основними конструктивними лініями світлиці, треба віднести також лавки під стінами, стіл, ослони (переносні лавки) і мисник, що стоїть біля дверей симетрично до печі, та полиці на стінах.

Меблі з колекції музею Степова Україна.

До другої орнаментации, незалежної від конструкції, належать образи на покуті і стінах, малюнки на вільних стінах і на печі, миски на миснику і горшки мальовані на полицях, вишивані обруси на столі, вишивані рушники на образах, наволочки на подушках, що лежать на полу і часто килими на стіні над полом.

Помінальний рушник. с. Любашівка. Історико-краєзнавчий музей

Рушники з колекції С. Крижевської.

Колекція Е. Шапкіной.

Весільні хусточки, що побутовали у північно-західній Одещині. Колекція О.Шевчук.

Рушники з колекції Саратського РБК.

Невідомий художник. кін. XIX - поч. XX ст. Рушник. Колекція Одеського художнього музею.

В XIX ст. в Україні досягло найбільшого розвитку мистецтво малювання на дереві в умовах кустарного виробництва меблів та предметів домашнього вжитку, яке передувало фабричному.

Ранні відомості про мальовані дерев'яні вироби маємо з V–I ст. до н.е. Археологічними знахідками є мальовані меблі, саркофаги, посуд тощо. Такі предмети розмальовували і в період княжої доби: у літописах згадуються, наприклад, мальовані сани.

У XIII–XV ст. поліхромне малювання властиве церковному начинню: так оздоблювали іконостаси, меблі, свічники, посуд тощо; орнамент найчастіше був рослинний. На сюжетних іконах цього періоду зустрічаються мальовані столи, ліжка, стільці.

Невідомий автор. Пляшка, бокал. Колекція Одеського художнього музею.

Мальовані дерев'яні вироби, як і ткацтво, вишивка або гончарство, були частиною економічних потреб української родини. Але водночас це був спосіб урізноманітнити побут, прикрасити своє житло, все домашнє начиння. «Художні досягнення» родини прирівнювалися в селі до економічних. Які килими, рушники, наскільки багато розписану скриню приготували батьки до видання доньки, які в хаті картини й ікони, як виглядає хата – все це обговорювалося в селі нарівні з тим, скільки землі, яку худобу отримає дівчина чи парубок при одруженні тощо. У деяких регіонах вартість скринь прирівнювалася до вартості худоби, а вартість пари мальованих на дереві ікон – майже до вартості плуга.

У багатьох хатах були мальовані квітками столи, мисники, лави та інші меблі, картини й ікони. У центрі хати як родинний скарб стояла скриня. В більшості регіонів України її розмальовували, і тільки в деяких прикрашали різьбленням. Розмальовували вулики, колиски, спинки саней і возів, віконниці, коромисла, віялки, маленькі возики для продажу бубликів, дуги з кінської упряжі, навіть домовину. Але такі речі траплялися набагато рідше порівняно зі скринями чи мисниками.

Вироби учнів Любашівської ДМШ, клас образотворчого мистецтва.

Малювання було ремеслом і водночас звичайною хатньою роботою, яку найчастіше виконували жінки. Сільські майстри, які займалися малюванням як ремеслом, були малярами й столярами одночасно. Наприклад, скринники самі виготовляли скрині, малювали їх та продавали. Інколи майстрові допомагала дружина, син чи брат.

Малярі-богомази, які спеціалізувалися на виготовленні ікон для селян, часто мали учнів – переважно для столярної праці. Втім, далеко не кожен маляр міг бути іконописцем. Народні художники-“богомази” дотримувалися певних звичаєвих норм і правил поведінки. Зокрема, перед тим, як братися за малювання образів, вони молилися, постували...

Історик Дмитро Яворницький зазначав, що на Півдні України в деяких селах дівчата й молодіці розмальовували сухими фарбами комини, сволоки, слухові вікна, скрині. Свої хати розмальовували самі господині або їхні дорослі доньки. Особливо вправних малярок інколи запрошували до себе сусіди або родичі. Ця давня традиція має чимало локальних ознак: чи не кожне село створило свої орнаменти та поєднання кольорів.

В орнаменталії української хати всередині і орнаменталії кераміки та писанок, ми бачимо, що в цій орнаменталії головну роль грають символи і різні апотропеїстичні знаки, які мають своє коріння в дуже старовинних релігіях і через те вказують на незвичайно глибокі традиції нашої хатньої орнаменталії. Одночасно з тим треба прийти до висновку, що в основі цієї орнаменталії

початково міг лежати не естетичний принцип, лише релігійно-апотропеїчний, який однаке привів пізніше до розвитку естетичного смаку в населення і незвичайно високо розвинув орнаментацийний хист у нашому народі, як це видно не тільки в хатній оздобі, але й в оздобі одяжі і навіть таких речей як вози і сани.

СКРИНІ

З-поміж мальованих речей домашнього вжитку чи не найкраще збереглися скрині – напевне, тому, що їх завжди дбайливо зберігали і найбагатше оздоблювали. Протягом століть скриня була невід’ємною часткою облаштування сільської хати. В неї складали все найцінніше – одяг, рушники, полотно, прикраси. Тут зберігався й посаг дівчини. Скриня з її вмістом символізувала працелюбність нареченої та її родини, оскільки все, що в ній було, виготовлялося, як правило, власноруч. Перевезення скрині до хати молодого («пересувини») під час весілля було великою подією, за якою спостерігало все село.

Поряд з вишиваними рушниками та килимами скриня була окрасою хати. Як і в інших речах домашнього вжитку, утилітарна функція тут органічно поєднувалася з естетичною.

Скриню замовляли майстри, а також купували на ярмарку. Вартість її залежала не тільки від майстра, але й від осередку виготовлення. «Купуючи скриню, слід основну увагу звертати на те, щоб вона була розмальована яскравими фарбами і прикрашена квітами, як на віку, так і на боках, надто спереду.» (Дмитро Яворницький)

Мальовані скрині були поширені в багатьох селах – їх виготовляли чи не в кожному повіті.

Щоб розписати скриню, потрібні були інструменти: шпакля (шпатель) – дерев’яний або залізний лопаткоподібний ніжик; палітра – дерев’яна дощечка, в яку встромлювали підставку з вирізами для пензлів; набір пензлів різних розмірів, “муштабель” – кругла паличка; коробка та мисочка для фарб; “пальчик” – підставка для нахиляння скрині під час розписування.

Фарби для малювання купували сухими. Перед тим, як розписувати, скриню шпаклювали. Шпаклювку виготовляли з крейди та оліфи або з крейди та клею, розведених на воді. Потім скриню ґрунтували олійними та клейовими фарбами. Далі “одягали сорочку”, тобто фарбували у той колір, який мав служити тлом для розпису – зелений, сірий, темновишневий, синій тощо. Цю роботу частіше виконували учні-підмайстри. Після оковування бляху фарбували в чорний колір, а потім починали малювати скриню. Це робив сам скринник або хтось із його родини.

Ретельно розмальовувався передній бік скрині, потім причілки. Зверху скриня застелялася скатертиною або килимом, тому віко малювали зрідка (ззовні та зсередини). Орнамент переважав рослинний, головні його мотиви – квіти різних кольорів, закомпоновані в букети чи вазони, червоні або рожеві яблука.

Як і в інших видах селянського розпису, тут переважали соковиті яскраві барви, що створювали світлий життєрадісний настрій. Про таку скриню в народі казали: аж очі вбирає.

Часто передню стінку розділяли вертикальними металевими смугами окуття на кілька рамок («вікон»), посередині яких компонували букети квітів. Кожен майстер починав розпис із найяскравіших і найбільших квітів, які розміщувалися в центрі і виділялися на темному тлі, а потім домальовував дрібніші, менш яскраві квіточки та листочки.

Композиція розпису могла бути різною. Часом рослинний орнамент у вигляді стилізованих квітів та пелюсток рівномірно розміщували по всьому полю, проте частіше посередині був букет або вазон з більших квітів, а по кутках порожні місця заповнювались дрібними квіточками. Інколи букети та вазони розміщували стрічкою по всій площині. Квітки та плоди найчастіше стилізовані, в них не відчувається намагання копіювати живу природу. Малювали їх зазвичай «з голови». Як і в інших видах народного розпису, тут панувала імпровізація, тому композиції майже ніколи не повторювалися. Разом з тим у талановитих майстрів кожен твір мав гармонійно підібрані барви і був стилістично цілісним – ці якості забезпечувала художня інтуїція й досвід, що спирався на стійку традицію народної творчості.

Основним орнаментально-мотивним образом як рушників, витинанок, весільних скринь, писанок, так і настінного розпису є дерево життя, в народі - «вазон». Він становить уявлення світотворення, народження, зростання. Цей «вазон» є сакральним мотивом. Він вбирає у себе безліч знаків та символів, починаючи від геометричних (хрест, коло) і закінчуючи фігурними (птаха, людина).

Змалювання віночка, «вазона»-віночка з парними птахами чи з квіткою всередині, з птахами і хлібним колоссям за своїм значенням схильне до шлюбної тематики, проте деколи може знаменувати лише прихід весни (так само, як і у весняних піснях присутні шлюбні мотиви). Світове дерево, що намальовано на тильовій чи боковій стіні хати розповідає про те, що в родині є дівчина на виданні. Отже, панянка вже досягла шлюбного віку і вже готова до початку нового життя.

Професія скринника нерідко передавалася з покоління до покоління; це сприяло утворенню місцевих «шкіл» розпису, які взаємно збагачували і доповнювали одна одну. Як і скрізь у народному мистецтві, тут поєднуються індивідуальне з колективним. Проте якщо порівняти, скажімо, таке малювання з вишиттям, то роль індивідуальності тут значно більша. Це пояснюється хоча б тим, що малювання по дереву не було масовим явищем – ним займалися одинаки: деякі постійно, маючи це за ремесло (на продаж), а інші – вряди-годи, для власних потреб.

Порівнюючи розписи скринь з малюванням на мащених стінах, на печах тощо, помічаємо поряд зі спільністю й деяку відмінність: тло скринь, як і інших дерев'яних предметів, було переважно темним, білі фарби (квіти) використовували рідко. На тлі побілених хатніх стін скриня, як і інші меблі, а також ікони й картини, виділялася порівняно м'якою темною плямою. Крім естетичного, тут, напевне, діють і суто практичні чинники: якщо стіни хати та піч перебілювалися кілька разів на рік, то дерев'яне начиння малювали один раз і перемальовували рідко. Не випадково карнизи (лиштва) скрині, кути та підніжки фарбували у темний колір – так само, як і залізне окуття, котре забезпечувало їй міцність на довгі роки.

Прискорений розвиток промисловості в кінці XIX ст. викликав активні зміни в сільському побуті. Вже на початку XX ст. мальовану скриню заступає сундук.

З-поміж інших мальованих речей селянського побуту поширеними були дерев'яні довбані миски, які мали здебільшого ритуальне призначення.

Як свідчать наукові джерела та матеріали польових досліджень, малюванням рублених хат, меблів, дерев'яного посуду займалися часто ті ж самі майстри, які малювали ікони, розписували храми, фігури святих, кіоти, свічники, хрести.

Загалом народне малювання по дереву, як і інші види українського наївного мистецтва, має світлий, сонячний характер. У ньому відчувається відкрита, життєрадісна вдача нашого народу, основним заняттям якого здавна було землеробство. Праця на землі, тісний зв'язок з природою,

сповненою яскравих сонячних барв і буйного цвітіння, мали безпосередній вплив на творчість народних художників. Це виявилось в усіх різновидах малювання по дереву: від оздоблення хати й предметів повсякденного вжитку до малювання ікон, у яких бачимо олюднене народне сприймання Бога.

ПИСАНКИ

Писанка була покрита апотропеїчними знаками, символами світлих божеств, як, наприклад, ломані хрести, трікветри, восьмираменні зірки (розети), безконечні спіралі і ін. Орнаментація ця завжди зберігала свастичний принцип кружіння навколо якогось центра, що давало мистецьку ілюзію руху, тобто життя. Цей принцип об'єднував і зв'язував інші орнаменти, ось як деталі ломаного хреста або його рамена, дубове листя, тризуби, які служили символом чи атрибутом бога грому і блискавиці тощо.

Ці апотропеїчні знаки мають за собою дуже довгу історію і ми знаходимо більшість з них між орнаментом ще навіть перед-сумерійських часів у Месопотамії і в Ірані, а теж трохи пізніше в Малій Азії та на Егейщині.

Само собою зрозуміло, що народ тепер вже забув колишнє значення писанок у старих релігіях і вірив, що писанки належать до християнського свята «великодня», і писав писанки, бо «так годиться».

Жінки, що писали писанки, не вміли пояснити змісту окремих орнаментів і вони стають нам зрозумілими тільки з порівняльної студії.

Побіч історично-релігійного значення, писанки варті великої уваги і з мистецького погляду, бо їх орнамента показує дуже цікаву композиційну вмілість складати гарну цілість з різних елементів за певним принципом. Однак теперішні народні назви окремих писанкових орнаментів не відповідають колишньому їх значенню.

с. Катеринівка Ананьївського р-ну Одеської обл.

с. Катеринівка Ананіївського р-ну Одеської обл.

с. Вільшанка Любашівського р-ну Одеської обл.

с. Солене Одеської обл.

с. Іллінка Біляївського р-ну Одеської обл.

КИЛИМИ

Звичайно немальованою лишалася північна стіна над полом і вона була холодна від північних вітрів, особливо взимку, отже щоб охоронити сплячих на полу від холодної стіни, її завішували килимом. Щодо самої орнаменталії килимів, то тому, що килими були призначені для оздобу стіни, то на них виступали ті самі сюжети, що й в малюванні стін, тобто рослинні мотиви деревця або квіти, між якими ходять пташки, а часом і звірі, або видніють апотропеїчні знаки-символи; тільки всі ці мотиви були стилізовані, здебільшого геометрично, відповідно до вимог самої техніки килимарського виробництва. Часом, правда, такі килими були орнаментовані чисто геометричними узорами.

Елементом узору являється якась стилізована квітка або деревце, які, ритмічно розташовані, повторялися по цілому тлі килима. Дуже можливо, що в той спосіб килимарі бажали представити гай, у якому між квітами літали райські птахи або сиділи на них чи проходжувалися між ними. І ми бачимо таких птахів і на килимах. Очевидно, що і килимова орнаментика, як і мальована на стінах, мала ціллю апотропеїзм, а не тільки чисту прикрасу.

Невідомий автор. Килим подільський. 1957 р. Одеський художній музей.

Килим з села Концеба, Савранського району, Одеської обл.

Сучасна фаза відродження та розвитку настінних розписів у південноукраїнському стилі базується на доступних музейних та експедиційних матеріалах, на живому спілкуванні з майстрами з різних районів області. Останнім часом серед різних верств населення пробуджується інтерес до народного мистецтва та його традицій.

Співробітники Одеського обласного центру української культури продовжують відроджувати Степовий південний розпис. Для сцени Центру української культури Зоя Пасічна розписала рушники з елементами розписів Степової України.

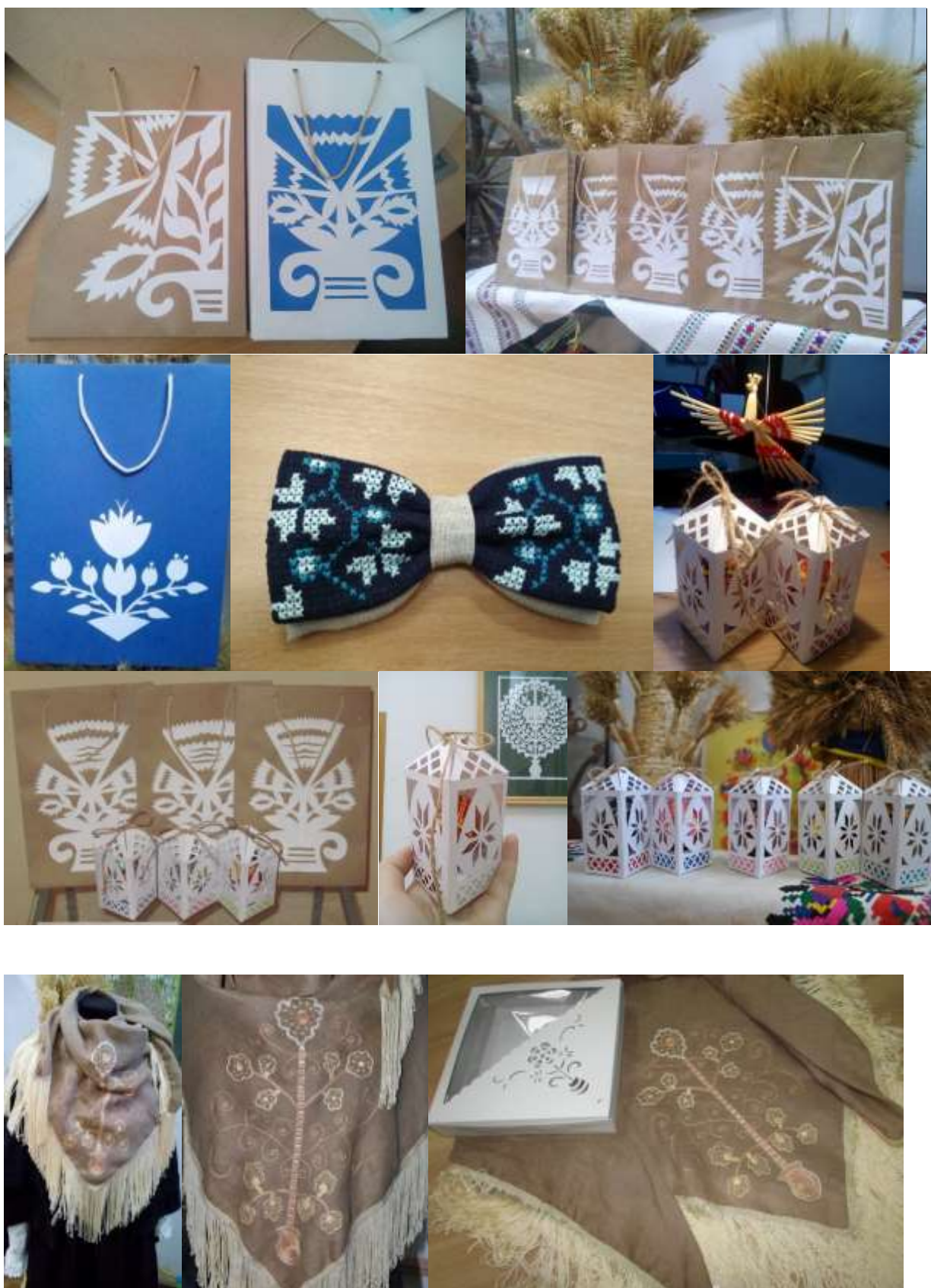
Антоніна Димова відроджує Степовий південний розпис в ужиткових предметах: підставки до кружок, чашки, сумки.

Роботи Антоніни Димової.

Маріанна Панасюк займається витинанкою у стилі Степового південного розпису і переносить ці візерунки на вишивку хусток та подарункові пакунки ужиткових речей.

Роботи Маріанни Панасюк.

Тамара Білоглазова малює вітальні листівки в стилі Степового південного розпису.

Листівки Тамари Білоглазової.

Тамара Білоглазова. Підставка під чашку. 2018 р.

Також у планах Центру української культури ще багато нових цікавих ідей щодо розповсюдження Степового південного розпису, а саме печаті на футболках, розписі стін, меблів, скриньок, жіночих прикрас. Втілення елементів розпису на ужиткових речах сприяє більшій зацікавленості молоді та широких верств населення у відродженні наших старовинних традицій. Змінюється час, змінюється життя, темп життя, ми все більш працюємо в офісах, живемо у великопанельних будинках, їздимо на роботу в маршрутках та електротранспорті, але ми повинні зберігати наші обереги, наші традиції, те що визначає нас як українську націю.

Матеріали підготувала:
Білоглазова Т.В.

Редактор:
Вітос В.Г.

Комп'ютерні роботи:
Димова А.І.

Відповідальний за випуск:
Діденко М.О.

Одеський обласний центр української культури,
м. Одеса, вул. Польська, 20
т / ф: (048) 760–19–26, т.: (048) 711–78–50, 760–19–25, 760–19–27, 722–10–13